

УДК: 614.1+314.8.062.2

Калиниченко Д. О.

ОЦІНКА ПРИРОДНОГО РУХУ НАСЕЛЕННЯ ТА ДІТОРОДНОЇ АКТИВНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Медико-демографічна ситуація, що склалась останнім часом в Україні, свідчить про незадовільний стан здоров'я населення, який характеризується високими показниками захворюваності, низькою народжуваністю та високим рівнем смертності. Мета роботи: дослідити сучасні регіональні особливості природного руху населення та визначити типологічні групи районів за результатами дітородної активності. Матеріали і методи дослідження. Для аналізу демографічної ситуації в Україні та Сумській області використовували дані Всеукраїнського перепису населення, Державної служби статистики України. Виконано ранжування районів Сумської області за показниками природного приросту (скорочення) населення та у 2014 – 2016 роках. Результати досліджень. Для аналізу демографічних змін в області було проранжовано трьохрічний приріст кількості населення кожного районного центру. У ході дослідження встановлено райони із відносно сприятливою, напруженою і кризовою демографічною ситуацією. Трьохрічне зменшення чисельності наявного населення у Сумській області відбувалося переважно за рахунок населення сільської місцевості (-3,13), ніж населення міських поселень (-1,09). Встановлено, що в усіх районах області спостерігається зменшення загальної чисельності населення, проте чинники демографічних процесів – різні. Окремі райони області мають схожу картину демографічних змін, що дало змогу за показниками народжуваності та смертності населення виокремити чотири типи районів області. Демографічне районування може слугувати підґрунтям конкретних перспективних медико-соціальних заходів для означених регіонів. Сумська область належить до регіонів з низьким показником середньої кількості народжених дітей жінками у віці 15 років і старше, який становить від 2,0 до 2,1 дитини порівняно із західними областями України, де середня народжуваність – більше 2,2 дитини. У період раннього репродуктивного віку (20 – 24 роки) жінок України і Сумської області середня кількість народжених дітей на 1 жінку із вищою освітою становить 1,09 і 1,06 відповідно. Серед жінок фертильного віку, як у містах так і в селах, найбільш поширеною є репродуктивна установка на народження двох дітей. Питома вага групи жінок, які народжують дітей поза шлюбом, найвища у ранньому репродуктивному віці, що часто є наслідком небажаної вагітності.

Ключові слова: народжуваність, природний приріст, репродуктивний вік, демографічні показники, населення, смертність.

Стаття є фрагментом науково-дослідної роботи кафедри медико-біологічних основ фізичної культури Навчально-наукового Інституту фізичної культури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка «Оцінка репродуктивного здоров'я підлітків і молоді з різними типами гендерної ідентичності (№ держ. реєстрації 046U007542 (09.2016 – 12.2020 рр.))

Вступ

У Європейському стратегічному плані «Здоров'я-2020: основи Європейської політики на підтримку дій держави і суспільства в інтересах здоров'я і благополуччя» здоров'я розглядається як фактор дотримання демократичних прав, соціальної стабільності та критерію якості життя населення. Серед регіональних цільових орієнтирів, що пропонуються ВООЗ, пріоритетне місце посідає підвищення середньої тривалості життя та рівня благополуччя населення [1,2]. Різниця в показниках очікуваної тривалості життя при народженні між країнами з найнижчими і найвищими рівнями становить 16 років, показники материнської смертності різняться між країнами в 42 рази, є істотні відмінності в тривалості життя між окремими соціальними групами у всіх країнах Регіону [3].

Медико-демографічна ситуація, що склалась останнім часом в Україні, свідчить про незадовільний стан здоров'я населення, який характеризується високими показниками захворюваності, низькою народжуваністю та високим рівнем смертності. Так, середня тривалість життя в Україні на 5 років нижча, ніж в Європейському регіоні і на 9 років нижча, ніж у країнах Європей-

ського Союзу. За даними Державного комітету статистики України, лише 15% загальної кількості наших громадян є старшими за 65 років. Порівняно з країнами Європи смертність населення в Україні практично вдвічі вища (у 2014 році — 14,7 випадків на 1000 населення проти 6,7 у країнах-членах Європейського Союзу) [3]. Такі характеристики здоров'я населення вимагають нових підходів до розробки регіональних програм у галузі громадського здоров'я на основі аналізу і співставлення демографічного розвитку регіонів у умовах децентралізації управління в державі.

Аналіз попередніх наукових досліджень

Питання негативних демографічних тенденцій не є новим, що визначається необхідністю обґрунтування заходів профілактики соціально значимих хвороб, виявлення чинників ризику погіршення стану здоров'я та зменшення природного убутку населення. Період 2008 – 2013 рр. характеризувався сприятливою демографічною динамікою в Україні із зростанням показника природного приросту населення. Проте позитивні зміни не виявилися сталими, дітородна активність як в Україні так і Сумській області відреагувала на нестабільність у соціально-економічній сфері життя населення зниженням

показника народжуваності [4]. Показник природного приросту населення в Україні залишається від'ємним, а сумарний коефіцієнт народжуваності становить лише 1,5 дитини на одну жінку, тоді як для досягнення рівня простого відтворення населення він має становити 2,1 [3].

На демографічну ситуацію впливають показники материнської та перинатальної смертності. Хоч вони знижуються, але серйозне занепокоєння викликає рівень материнської смертності, який набагато перевищує показники країн Європейського Союзу [5].

Загальний природний та міграційний приріст (скорочення) населення визначають загальну чисельність народонаселення, забезпечення держави трудовими і репродуктивними ресурсами.

Однак демографічні процеси залежать від соціально-економічних чинників, що відбуваються у світі й конкретній країні, тому для характеристики природного руху населення використовуються коефіцієнти народжуваності, смертності і природного приросту [6].

Кілька десятиліть тому науковцями здійснювалося демографічне районування України (Піскунов В. П., Стешенко В. С., 1975) з метою територіальної диференціації соціально-демографічних процесів, виявлення відмінності показників природного руху та народжуваності. У ході попередніх досліджень було виділено чотири демографічні зони, проте існує необхідність виконання дослідження окремо по кожній області, враховуючи сучасні соціально-економічні та природні регіональні особливості. Актуальність міжрегіонального співставлення показників демографічного розвитку, визначення рейтингу районів є важливим кроком для оцінки ефективності програми децентралізації управління в регіонах.

Мета роботи

Дослідити сучасні регіональні особливості природного руху населення та визначити типологічні групи районів за результатами дітородної активності.

Матеріали і методи досліджень

Для аналізу демографічної ситуації в Україні та Сумській області використовували дані Всеукраїнського перепису населення 2001 року [7], Державної служби статистики України [8,9]. Виконано ранжування районів Сумської області за показниками природного приросту (скорочення) населення та у 2014 – 2016 роках.

У роботі використовувалися бібліографічний, аналітичний, порівняльний методи дослідження. Для оцінки міжгрупових відмінностей при статистичній обробці отриманих результатів використовували *t*-критерій Ст'юдента (відмінності вважалися достовірними при ймовірності помилки $p < 0,05$).

Результати дослідження та їх обговорення

За кількістю населення Україна входить до п'ятірки найбільших країн Європи (Велика Британія, Італія, Німеччина, Франція). Проте, починаючи з 1994 року відбувається зменшення населення, що зумовлено поступовим зниженням показника народжуваності і збільшенням смертності [5,10].

За даними офіційної статистики, за 25 останніх років населення України скоротилося більш ніж на 9 млн. осіб. У 1991 році в Україні проживало 51,944 млн. осіб, станом на 1 січня 2016 – 42,760 млн. осіб, а на початок 2017 року - 42 584 500 осіб [7]. В Україні співвідношення чоловіків і жінок становило 46,3% та 53,7% відповідно. У Сумській області зберігаються аналогічні вказані пропорції (46,0% та 54,0% відповідно).

Згідно з Всеукраїнським переписом населення, станом на 5 грудня 2001 року, кількість населення України становила 48 млн. 457 тис. осіб, що на 3 млн. менше, ніж у 1989 році. Протягом наступних 16 років населення України зменшилося ще на 5 млн. 696 тис. осіб (з 48 457 000 осіб у 2001 році до 42 760 516 осіб у 2016 році), що у динаміці 27 років становить 16,9% від кількості населення у 1989 році [7,8]. Населення Сумської області за даними перепису зменшилося з 1 432 700 до 1 299 700 осіб (у 1989 та 2001 роках відповідно), а за даними Державної служби статистики України, на кінець 2016 року становило 1 113 256 осіб, зменшення становить 22,3% від кількості населення Сумщини у 1989 році, що свідчить про більш інтенсивні темпи депопуляції в області порівняно із загальнодержавними тенденціями [7,8]. Причому питома вага міграційних процесів в Україні становить тільки 8,43% від загального приросту (скорочення) населення, решта – припадає на природний приріст (скорочення) населення країни. У Сумській області 9,56% загального приросту залежить від міграційних процесів [8].

За період 2014 – 2016 рр. чисельність населення в усіх районних центрах Сумської області зменшувалася. Для аналізу демографічних змін в області було проранжовано трьохрічний приріст кількості населення кожного районного центру. Аналіз скорочення чисельності наявного населення у розрізі районів області дозволив виокремити регіони із відносно сприятливою демографічною ситуацією (3), напруженою (2) і кризовою (1). Найбільше виражена депопуляція із значним зменшенням населення спостерігається у Конотопському (-4,37%), Буринському (-3,98%), Глухівському (-3,81%) районах. Напружена демографічна ситуація реєструється у Липоводолинському (-2,83%), Путивльському (-2,68%), Серединобудському (-2,58%), Кролевецькому (-2,47%) районах. Незначне зменшення кількості населення встановлено у м. Суми (-0,46%) та Сумському районі (-0,40%), що можна пояснити урбанізацією та меншою міграцією з обласного центру.

Трьохрічне зменшення чисельності наявного населення у Сумській області відбувалося переважно за рахунок сільського населення (-3,13), ніж міського (-1,09), хоч показник державного рівня свідчить про баланс вказаного показника за критерієм «місце поселення». У районах з кризовою демографічною ситуацією скорочення чисельності населення відбувалося аналогічно, за рахунок мешканців сільської місцевості, за виключенням Роменського району де зменшення населення не залежало від місця проживання.

Зменшення кількості населення зумовлено загальним стійким природним перевищенням числа смертей над числом новонароджених та значними міграційними процесами, що є характерним для загальнодержавної демографічної статистики. За останні роки чисельність населення Сумської області, як і України у цілому, змінювалася не лінійно, а характеризувалася періодами уповільнення скорочення населення (з 2005 року по 2012 рік), з подальшим погіршенням показника природного приросту (скорочення) до -4,36 по Україні і -8,87 – у Сумській області. Уповільнення природного скорочення населення до 2012 року можна пояснити таким чином: по-перше, збільшенням числа жінок фертильного віку, які народилися на початку 80-х років; по-друге, зменшенням кількості смертей серед нечисленного покоління осіб 40-х років народження, які перетнули 60-ти річну межу за вказаний період [6]; по-третє, репродуктивний ресурс було вичерпано коли потенційними матерями стали дівчата, які народилися у 90-х роках, у період різкого зниження народжуваності. Четверте, до 2012 року у державі проводилася активна соціально-демографічна політика, яка в останні роки нівелюється складними соціально-економічними та політичними негараздами.

Доведено, що Сумська область відноситься до групи найстаріших у демографічному відношенні областей України, серед яких такі як Чернігівська, Вінницька, Житомирська, Черкаська області [10]. Показник смертності серед дорослого населення області становить 16,9, що на 18,93% перевищує державний показник (13,7). Крім того, співвідношення чоловіків та жінок (чисельність чоловіків на 1 000 жінок) в Сумській області коливається від 840 до 850, що є несприятливим фоном репродуктивних ресурсів.

Ймовірно, вказаними причинами можна пояснити той факт, що в Сумській області у 2016 році реєструвався найвищий по Україні (після Чернігівської області -10,3) показник природного убутку населення -8,87 на 1 000 населення.

З використанням загальноприйнятих демографічних показників за 2014 – 2016 рр. (народжуваність, смертність населення) та розрахунку їх різниці у динаміці трьох років (у %) було виокремлено чотири типи районів Сумської облас-

ті: I тип характеризувався значним зниженням показника народжуваності і приростом показника смертності вище 2,0% (Недригайлівський, Тростянецький райони); II тип – незначні коливання показника народжуваності і збільшення показника смертності населення (Буринський, Липоводолинський райони); III тип – зниження народжуваності і приріст показників смертності до 1,3% (Глухівський, Конотопський, Охтирський райони); IV тип – зниження показника народжуваності і зниження показника смертності (Білопільський, Великописарівський, Краснопільський, Кролевецький, Лебединський, Путивльський, Роменський, Серединобудський, Сумський, Шосткінський, Ямпільський райони).

За даними Всеукраїнського перепису 2001 року, кількість населення від 0 до 9 років – 4 533 000 осіб, це той контингент (9,4% усього населення України), який на сьогодні складає вікову групу від 17 до 26 років, що, за визначенням ВООЗ, є групами раннього та активного репродуктивного періоду, питома вага якої на 5,9% менше даних перепису населення 1989 року.

Загальновідомо, що інтегральним показником РЗ населення є показник народжуваності. Сумська область належить до регіонів з низьким показником середньої кількості народжених дітей жінками у віці 15 років і старше, який становить від 2,0 до 2,1 дитини порівняно із західними областями України, де середня народжуваність – більше 2,2 дитини.

За даними опитування серед жінок із вищою освітою, середня кількість народження дітей у віці 15 – 19 років на 1 жінку становила 1,03 як в Україні, так і в Сумській області, серед жінок із загальною середньою освітою – 1,06 і 1,04 відповідно. У період раннього репродуктивного віку (20 – 24 роки) жінок України і Сумської області середня кількість народжених дітей на 1 жінку із вищою освітою становила 1,09 і 1,06 відповідно. Розрахунковий показник для жінок України із загальною середньою освітою становив 1,22 і 1,17 – для жінок Сумщини. Кількість дітей на 1 жінку в Сумській області є меншою, ніж за загальнодержавним показником, вирівнювання досягається у наступній віковій групі 25 – 29 років (1,25 та 1,22), що можна пояснити трансформацією вікової моделі репродуктивних установок з перенесенням дитородної активності на вікову групу 25 – 29 років у Сумській області, що характеризує регіональні особливості порівняно із західними областями України, в яких зберігається перевага багатодітності, більш рання дитородна активність, непопулярність абортів та позашлюбних народжень дітей.

За даними перепису населення, як в Україні так і в Сумській області частка жінок, які народили 1 дитину, становить 35,59% та 34,03% відповідно. При цьому у містах майже вдвічі більше

жінок мають одну дитину (41,85% в Україні та 40,45% - у Сумській області), ніж у сільських поселеннях (23,43% та 23,24% відповідно). Найбільш поширеною є репродуктивна установка на народження двох дітей як у містах, так і в селах.

За даними Всеукраїнського перепису населення, 23,7 млн. осіб перебували у шлюбі. Зокрема у віковій групі 20 – 24 роки – 24,8% чоловіків перебували у зареєстрованому або незареєстрованому шлюбі, серед жінок вказаної вікової групи – 48,1%. Кількість розлучень серед чоловіків становила 1,6%, серед жінок – 5,3% відповідного населення.

В останнє десятиліття підвищилася частка позашлюбних народжень. За анамнестичними даними жінок Сумського обласного перинатального центру, 33,7% опитаних народжують дітей не перебуваючи у зареєстрованому шлюбі. Збільшення таких випадків зумовлено не тільки зростанням позашлюбної дитородної активності, але і поширенням незареєстрованих шлюбів, що мають тенденцію до збільшення. Частка жінок, які народжують дітей поза шлюбом, найвища у ранньому репродуктивному віці, що часто є наслідком небажаної вагітності. При цьому питома вага позашлюбних народжень вищою є серед жінок сільської місцевості, порівняно із жінками міських поселень і найчастіше зустрічається під час народження першої дитини.

Висновки

У ході дослідження встановлено райони із відносно сприятливою, напруженою і кризовою демографічною ситуацією. Трьохрічне зменшення чисельності наявного населення у Сумській області відбувалося переважно за рахунок населення сільської місцевості (-3,13), ніж населення міських поселень (-1,09). Встановлено, що в усіх районах області спостерігається зменшення загальної чисельності населення, проте чинники демографічних процесів – різні. Окремі райони області мають схожу картину демографічних змін, що дало змогу за показниками народжуваності та смертності населення виокремити чотири типи районів області. Демографічне районування може слугувати підґрунтям конкрет-

них перспективних медико-соціальних заходів для означених регіонів.

Сумська область належить до регіонів з низьким показником середньої кількості народжених дітей жінками у віці 15 років і старше, який становить від 2,0 до 2,1 дитини порівняно із західними областями України, де середня народжуваність – більше 2,2 дитини. У період раннього репродуктивного віку (20 – 24 роки) жінок України і Сумської області середня кількість народжених дітей на 1 жінку із вищою освітою становить 1,09 і 1,06 відповідно. Серед жінок фертильного віку, як у містах так і в селах, найбільш поширеною є репродуктивна установка на народження двох дітей. Питома вага групи жінок, які народжують дітей поза шлюбом, найвища у ранньому репродуктивному віці, що часто є наслідком небажаної вагітності.

Література

1. Основы Европейской политики поддержки государства и общества в интересах здоровья и благополучия. Copenhagen. WHO Regional Office for Europe. 2012. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.euro.who.int/PubRequest?language=Russian>.
2. Wismar David V. Matthias Intersectoral governance for health in all policies. Structures, actions and experiences Copenhagen / David V. Matthias Wismar, Vivian Lin, Catherine M. Jones [et al.] // WHO Regional Office for Europe, 2012. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0005/171707/Intersectoral-governance-for-health-in-all-policies.pdf.
3. Гуцук І. В. Деякі питання розбудови системи громадського здоров'я України / І. В. Гуцук // Довкілля та здоров'я. – 2016. - №4. – С. 75 – 79.
4. Курило І. О. Народжуваність та материнство в Україні: регіональний аспект / І. О. Курило, С. Ю. Аксьонова, Б. О. Крімер // Демографія та соціальна економіка. – 2016. - № 1 (26). – С. 65 – 79.
5. Ціборовський О. М. Здоров'я населення і фактори ризику, що впливають на його стан, як об'єкт управління (огляд літератури) / О. М. Ціборовський // Україна. Здоров'я нації. – 2015. - № 2 (34). – С. 13 – 19.
6. Лібанова Е. Оцінка демографічної політики за допомогою поперечних показників народжуваності / Е. Лібанова // Україна: аспекти праці. – 2008. - № 2. – С. 25 – 31.
7. Динаміка населення України за даними переписів населення (графічний матеріал) [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/demographic_population/graphic#m1.
8. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2016 року / Державна служба статистики України. – Київ, 2016. – 85 с.
9. Демографічна та соціальна статистика. Населення та міграція [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
10. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення, санітарно-епідемічну ситуацію та результати діяльності системи охорони здоров'я України. 2015 рік / за ред. Шафранського В. В. : МОЗ України. ДУ «УІСД МОЗ України». – Київ, 2016. – С. 10 – 23.

Реферат

ОЦЕНКА ЕСТЕСТВЕННОГО ДВИЖЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ И ДЕТОРОДНОЙ АКТИВНОСТИ (НА ПРИМЕРЕ СУМСКОЙ ОБЛАСТИ)
Калиниченко Д. О.

Ключевые слова: рождаемость, естественный прирост, репродуктивный возраст, демографические показатели, население, смертность.

Медико-демографическая ситуация, сложившаяся в последние годы в Украине, свидетельствует о неудовлетворительном состоянии здоровья населения, характеризуется высокими показателями заболеваемости, низкой рождаемостью и высоким уровнем смертности.

Цель работы: исследовать современные региональные особенности естественного движения населения и определить типологические группы районов по результатам детородной активности.

Материалы и методы исследования. Для анализа демографической ситуации в Украине и Сумской области использовали данные Всеукраинской переписи населения, Государственной службы статистики Украины. Выполнено ранжирование районов Сумской области по показателям естественного

прироста (сокращения) населения и в 2014 - 2016 годах.

Результаты исследований. Для анализа демографических процессов в области проранжированы трехлетние изменения численности населения каждого районного центра. В ходе исследования установлены районы с относительно благоприятной, напряженной и кризисной демографической ситуацией. Трехлетнее уменьшение численности населения Сумской области происходило преимущественно за счет населения сельской местности (-3,13), по сравнению с населением городских поселений (-1,09). Установлено, что во всех районах области наблюдается уменьшение общей численности населения, однако факторы демографических процессов - разные. Отдельные районы области имеют похожую картину демографических изменений, что позволило по показателям рождаемости и смертности населения выделить четыре типа районов области. Демографическое районирование может служить основой конкретных перспективных медико-социальных мероприятий для указанных регионов. Сумская область относится к регионам с низким показателем среднего количества рожденных детей женщинами в возрасте 15 лет и старше (2,0 – 2,1 ребенка, по сравнению с западными областями Украины, где средняя рождаемость - более 2,2 ребенка). В период раннего репродуктивного возраста (20 - 24 года) женщин Украины и Сумской области среднее количество рожденных детей на 1 женщину с высшим образованием составляет 1,09 и 1,06 соответственно. Среди женщин фертильного возраста, как в городах, так и в селах, наиболее распространенной является репродуктивная установка на рождение двух детей.

Summary

ASSESSMENT OF NATURAL HUMAN POPULATION MIGRATION AND REPRODUCTIVE ACTIVITY IN SUMY REGION

Kalinichenko D. O.

Key words: birth rate, natural increase, reproductive age, demographic indicators, population, death rate.

The recent medical and demographic situation in Ukraine indicates an unsatisfactory state of health of the population, which is characterized by high rates of morbidity, low birth rate and high death rate. The purpose of the work: to investigate modern regional features of the natural movement of the population and to determine typological groups of districts by results of childbearing activity. Materials and methods Data from the All-Ukrainian Population Census, State Statistics Service of Ukraine were used for the analysis of demographic situation in Ukraine and Sumy region. Ranking of districts of Sumy region on indicators of a natural increase (reduction) of the population in 2014 - 2016 was carried out. Results. For the analysis of demographic changes in the region, we ranked a three-year increase in the population of each district centre. During the research we established districts with rather favourable, intense and crisis demographic situation. The three-year reduction of number of the existing population in Sumy region was mainly due to the rural population (-3, 13), rather than the population of urban settlements (-1, 09). It has been found out that in all the districts of the region there is a reduction of total number of the population, but the factors of demographic processes are different. Certain districts of the region have a similar picture of demographic changes that made it possible to distinguish four types of districts in the region according to the indicators of birth rate and mortality of the population. Demographic division into districts can serve as the basis for specific perspective medical and social measures for the identified regions. Sumy region belongs to regions with a low indicator of average number of the children bearing rate by women at the age of 15 years and older that ranges from 2.0 to 2.1 children in comparison with the western regions of Ukraine, where average birth rate is more than 2.2 children. In the period of early reproductive age (20 - 24 years) of the women of Ukraine and Sumy region, the average number of the children born per 1 woman with the higher education makes 1.09 and 1.06 respectively. Among women of fertile age, both in cities and in villages, the most common is the reproductive policy on the birth of two children. The number of group of women who give birth to children outside of marriage is the highest at early reproductive age, which is often the result of undesirable pregnancy.